

Muistitiedon käyttäminen Jämsän kolmiodraamatarinan lähteenä

Jukka Rantala

Muistitietoon juurtuneen tarinan haastaminen voi olla vaikeaa. Kohtasin tämän esitellessäni Kaarlo Isomäestä kirjoittamaani elämäkertaa Jämsänkoskella. Tiesin sisällissotaan liittyvän aiheen herättävän paikkakunnalla vahvoja tunteita. En silti osannut arvata, että saisin vastausta paikkakuntalaisten yhteydenottoihin vielä käyntini jälkeen.

Esitystäni puitiin myös sosiaalisessa mediassa. Toimittaja Arja Paakkanen (2024) kuvasi sen herättämää keskustelua toteamalla, etteivät jämsänkoskelaiset heti nielleet romanttisen tarinan kieltämistä syynä Isomäen vainoon ja murhayritykseen. ”Todisteita asiasta tivattiin kirjoittajalta melkoinen tovi”, hän raportoi. Paakkasen jutun otsikko ”Mustasukkaisuus ei sittenkään selitä Isomäen vainoa Jämsän kauhun aikana 1918” kiteytti aiemman näkemyksen kyseenalaistavan tulkintani. Muutamit esitystäni kuunnelleet paikkakuntalaiset kieltäytyivät hyväksymästä sitä ja penäsivät näyttöjä kolmiodraamatarinan haastamiselle. Perusteluni eivät uponneet otolliseen maaperään, mihin löydän useita syitä.

Reilussa sadassa vuodessa tarina kahdesta samaa naista tavoitelleesta kilpakosijasta on juurtunut paikalliseen perimätietoon. Tarinassa onkin imua. Sen mukaan Jämsänkosken komendanttina sisällissodan aikana toiminut Aarne Haarla yritti päästä eroon kilpailijastaan Kaarlo Isomäestä. Kansakoulunopettaja Isomäki vangittiin punaisuussyytöksillä ja yritettiin teloittaa. Isomäen pakoillessa vainoajiaan hänen morsiamensa Sylvi Uusivirta mieltyi Haarlaan ja meni myöhemmin tämän kanssa naimisiin.

Tarina on välittynyt sukupolvelta toiselle.¹ Kilpakosintaan liittyvää tulkintaa ovat vahvistaneet laulut, johon tarina istutettiin. *Isontalon Antti ja Rannanjärvi* -kansanlaulun uudessa sanoituksessa laulettiin ”Tapa sinä opettaja Isomäki, että Haarla saa sen komian lesken”.² Kolmiodraamaselityksen tarjoaa myös Raimo Toivosen *Jämsän kansalaissoitalau*, joka on sovitettu *Rosvo Roopen* säveleen.

¹ Esimerkiksi kirjoittajan tekemät Hugo Peutereen (26.1.2001), Meeri Kytöojan (8.2.2001) ja Pentti Nurmisen (8.2.2001) haastattelut.

² Alma Häyräsen haastattelut 5 ja 9/1991, Da:3, Jukka Rislakin arkisto 5, Ka.

*Opettaja Isomäki Kaarlo, porvari,
Sylvin kanssa seurusteli, tosimeininki.
Aarne Haarla kauppias ja suuri lahtari,
Sylvineidon suosiota hänkin tavoitti.³*

Selitys kolmiodraamasta on iskostunut ihmisten mieliin myös tutkimuksesta. Jukka Rislakin (2007) *Kauhun aika* edustaa monille paikkakuntalaisille totuutta Jämsän sisällissodan aikaisista tapahtumista. Kirja onkin poikkeuksellisen tarkka, lukemattomiin haastatteluihin ja asiakirja-aineistoihin perustuva vainon kuvaus. Osalla esitykseni kuulijoista oli se mukanaan heidän tullessa kirjani esittelytilaisuuteen. Kun *Kauhun aika* -kirjalla on eittämättömät ansiot ja kirjailija lähtöisin paikkakunnalta, ymmärrän hyvin, etteivät kaikki kuulijat ensi-kuulemalta ostaneet näkemystäni Isomäen vainon syistä.

Katson siksi aiheelliseksi avata tarkemmin tulkintaani ja muistitiedon käyttöä tarinan lähteenä. Kirjoitukseni jakautuu kolmeen osaan. Kerron aluksi, miten kolmiodraama näytättyy Rislakin kirjassa ja muistitiedossa. Kuvaan sen jälkeen oman päättelyni. Lopuksi tarkastelen syytä sille, miksi tarina kolmiodraamasta juurtui jämsäläiseen tarinaperinteesseen ja vainon todelliset syyt unohtuivat.

Kolmiodraama *Kauhun aika* -kirjassa ja muistitiedossa

Rislakki kuvaa kirjassaan Isomäen joutumista sisällissodan kynnyksellä paikkakunnan valtaapitävien epäsuosiin. Isomäen (1920, 5–6) kirjan perusteella hän kertoo, miten tämä miltei yksin seisoi ”paikkakunnan yksinvaltiaita” vastassa. Viittaus kolmiodraamaan löytyy edellä olevaan kuvaukseen Rislakin liittämästä toteamuksesta: ”Lisäksi sattui olemaan niin, että Isomäen morsian oli kauppias Nyströmin tytär Sylvi, johon myös suojeluskunta-aktivisti, kauppias Haarla oli mieltynyt” (Rislakki, 2007, 114).

Kolmiodraamaan palataan kirjassa, kun Rislakki kuvaa Isomäen paluuta pakomatkinsa jälkeen Jämsään ja joutumista syksyllä 1918 syytteeseen avunannosta valtiopetokseen. Siinä yhteydessä hän kertoo Uusivirran menneen naimisiin Haarlan kanssa ja kuulopuheista, joiden mukaan Haarla olisi pimittänyt Isomäen entiselle morsiamelleen lähettämät kirjeet.⁴

Kolmiodraaman jälkipuintia sivutaan Isomäen vuonna 1927 tekemän Jämsän-vierailun yhteydessä. Rislakki (2007, 249–250) kuvaa, kuinka kohdatessaan entisen morsiamensa ja tämän puolison Isomäki kätteli Sylviä muttei Aarne Haarlaa. Kuvauksen yhteydessä viitataan kolmiodraamasta tehtyihin lauluihin. Rislakki selostaa, kuinka Haarla oli istunut juhlayleisössä Isomäen entisen oppilaan Eino Virtasen laulaessa jalalla tahtia polkien: ”Tapa sinä se opettaja Isomäki, että Haarla saa sen komian lesken.” Tässä yhteydessä hän mainitsee koko seudun tietäneen kolmiodraamasta.

---

³ Katkelma Jämsän kansalaissotalaulusta, jonka asiasisältö perustuu Toivosen (2000, s. 194) mukaan Rislakin (1995) kirjaan.

⁴ Rislakin (2007, s. 201) mukaan tieto perustuu Aarne Laakson haastatteluun ja Isomäen *Henkipattona*-kirjaan. Kirjeiden pimittäminen esiintyy myös Hellin Wilkmanin muistelussa, jota Rislakki on hyödyntänyt tutkimuksessaan. Hellin Wilkmanin haastattelu 12/2006, Da:3, Jukka Rislakin arkisto 5, Ka.

Rislakin tiedot kolmi draamasta perustuvat muistitietoon.⁵ Hän haastatteli jämsäläisiä useaan otteeseen vuosien 1986 ja 2006 välillä. Valtaosa haastateltavista oli ollut lapsia vuonna 1918, ja he tunsivat kolmi draaman muilta kuulemiensa tarinoiden perusteella. Alma Häyrynen, joka muisteli Eino Virtasen laulua, oli tämän pikkusisko. Hän tiesi Isomäen seurustelleen kauppias Nyströmin tyttären kanssa. Hän kertoi Haarlan toimittaneen Isomäen pois tieltä, jotta sai Sylvin. Häyrynen oli myös tietoinen siitä, että Haarla pimitti Isomäen morsiamelleen lähettämät kirjeet. Olavi Heinonen muisteli, että ”Haarla ja Isomäki riiasivat Sylviä porukalla”. Eero Ahonen, jonka sisaren opettaja Isomäki oli, tiesi Haarlan avioituneen Isomäen morsiamen kanssa. Hellin Wilkman, joka oli kuullut tarinoita sisällissodan ajalta etenkin miehensä isän sisarelta, kertoi, että Isomäki muistettiin hyvin. Wilkman oli tietoinen siitä, että tämän morsiamesta kilpailtiin. Aarne Hakasen mukaan Sylvi oli kiinnostunut Isomäestä muttei välittänyt Haarlasta. Maire Hirvonen kertoi äidiltään kuulleensa, että ”Isomäki olisi saatava pois elävien kirjoista keinolla millä hyvänsä”. Syynä siihen oli, että Haarla oli tämän kilpakosija.

Muistelijat kertoivat Isomäen ja Haarlan tavoitelleen samaa naista. Heidän kertomuksiinsa saa kuvan, että Isomäki ja Haarla riustelivat Uusivirtaa samaan aikaan.

Kuva 1. Kuvassa Isomäki oppilaineen huhtikuussa 1917. Osa kolmi draaman muisteloista oli Isomäen entisiä oppilaita tai heidän sisaruksiaan. Kuvaja tuntematon. Olli Penttisen kotiarkisto.

⁵ Seuraavan kappaleen tiedot perustuvat Alma Häyrysen (5 ja 9/1991), Olavi Heinosen (10/1992), Eero Ahosen (10/1993), Hellin Wilkmanin (12/2006) ja Aarne Hakasen (9/1992) haastatteluihin sekä Maire Hirvosen päiväämättömään kirjeeseen Jukka Rislakille. Da:3, Jukka Rislakin arkisto 5, Ka; Myös Isomäen oppilaana ollut Aarne Lampinen tulkitsee Haarlan yrittäneen tapattaa kilpakosijansa. Ks. Toivonen, 2000, s. 130.

Tulkintani Isomäen vainon syistä⁶

En ole löytänyt merkkejä siitä, että Haarla olisi tavoitellut Isomäen morsianta tämän ollessa vangittuna ja pakomatalla. Sen sijaan olen löytänyt lähteitä, jotka kertovat Isomäen ja Uusivirran suhteen jatkumisesta tuona aikana ja sen jälkeen. Yksi todiste on Uusivirran sisaren, Hilma Pesosen lähettämä postikortti Isomäen sisarelle kesäkuussa 1918, jolloin Isomäki oli pakomatalla.⁷ Se kertoo Uusivirran odottaneen Isomäkeä Luopioisissa. Kun Isomäki vihdoin elokuussa palasi Jämsään, Uusivirta oli tätä vastassa. Hän myös lähti Isomäen kanssa Helsinkiin. Kun he palasivat Jämsään, Isomäki joutui valtiorikosoikeuteen vastaamaan punaisuussyttöksiin. Uusivirran veli asettui puolustamaan sisarensa sulhasta.⁸ Tuskin näin olisi tapahtunut, jos hän olisi tiennyt sisarensa seurustelevan Haarlan kanssa.

Vuodenvaihteessa 1918–1919 Isomäelle kävi selväksi, ettei hän saa takaisin opettajan tehtäväänsä Jämsänkoskella. Paluu Jämsään näytti muutenkin mahdottomalta, sillä hänen vainoajansa eivät luovuttaneet. Vieraillessaan opettajatoverinsa luona marraskuussa 1918, Isomäki yritettiin ampua.⁹ Hän joutui asumaan äitinsä ja sisarensa luona Luopioisissa. Kasvaneen etäisyyden myötä Isomäen ja Uusivirran välit viilenivät. Ilmeisesti Uusivirtaa ei miellyttänyt ajatus pois muutosta Jämsästä, jossa hänen isällään oli kauppa ja jossa asui hänen sisarensa perheineen.

Selvä merkki Uusivirran ja Isomäen välien heikkenemisestä oli Uusivirran tiedustelu Jämsänkosken kansakoulun johtokunnalta saamatta jääneestä palkastaan sisällissodan ajalta, jolloin hän oli toiminut koulussa Isomäen sijaisena.¹⁰ Tämä tapahtui tammikuussa 1919. Mikäli pariskunta olisi ollut yhdessä, Isomäen olisi miesopettajan korkeampaa palkkaa nauttivana kannattanut perätä palkkasaataviaan vankeusajaltaan. Niin hän myöhemmin toukokuussa myös teki.¹¹ Isomäen opettajantehtävän palkkaukseen kohdistui näin päällekkäiset vaatimukset. Jos Isomäki ja Uusivirta olisivat olleet pariskunta, tuskin he olisivat kehänneet pyytää kahta palkkaa samasta työstä.

Isomäen ja Uusivirran välien katkettua Haarla alkoi seurustella Uusivirran kanssa. Se suututti Isomäkeä niin, että hän nimesi Haarlan yhdeksi syylliseksi vainoonsa. Isomäki nosti sen esille kuitenkin vasta lokakuussa 1919. Aiemmin hän ei ollut maininnut Haarlaa vainoajiensa joukossa, vaan oli nimennyt ehdistajikseen rusthollari Jarl Grönholmin ja kansakoulun johtokunnan ”vainoojajäsenet”.¹²

Myös muut todisteet viittaavat siihen, ettei Haarla kuulunut Isomäen vainoajiin ennen sisällissotaa. Vainon jälkipuinnissa Isomäen opettajatoverit kertoivat tämän vastustajien löytyvän koulupiirinsä ”huomattavien henkilöiden” joukosta. Nämä olivat yrittäneet saada tämän muuttamaan paikkakunnalta keväällä 1917.¹³ ”Huomattavilla henkilöillä” viitattiin koulun johtokunnan puheenjohtajaan ja Jämsänkosken suurimman tilan omistajaan Otto Seppäseen. Valtiorikosoikeudessa Isomäen asianajaja puolestaan nimesi rusthollari Grön-

⁶ Seuraava perustuu *Vainon jäljet* -kirjaani ellei toisin mainita.

⁷ Hilma Pesosen postikortti Adolfiina Isomäelle 23.6.1918, Olli Penttisen kotiarkisto.

⁸ Lauri Uusivirran todistus 1.10.1918 ja kirje 16.4.1918, VRYO 27396, KA.

⁹ Ks. Isomäen haastattelu, ”Kun ihmisiä teurastettiin”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.10.1919.

¹⁰ Jämsänkosken kansakoulun johtokunnan pöytäkirja 9.1.1919, Jkka. Isomäen ollessa vangittuna koulun johtokunta oli 17.2.1918 nimennyt Uusivirran hoitamaan tämän tehtäviä.

¹¹ Isomäki haki palkkasaataviaan sen perusteella, että hänet oli vangittu laittomasti ja siten estetty hoitamasta virkaansa. Kansanopetusosaston pöytäkirja 27.5.1919, Kha, KA.

¹² ”Kärsittyä elämää”, *Opettajain Lehti* 17.1.1919. Haarla ei kuulunut koulun johtokuntaan.

¹³ Opettaja Viljo Hirsjärven todistus 24.2.1918 (lausuttu uudestaan 24.9.1918), VRYO 27396, KA.

holmin Isomäen päävastustajaksi.¹⁴ Seppänen ja Grönholm olivat riitaantuneet tämän kanssa maanjakoasiassa. Isomäki oli perännyt Jämsän opettajille luontoisetuksina kuuluvia maita, joita maanomistajat olivat olleet haluttomia luovuttamaan. Isomäen vaatimukset olivat sattuneet samaan aikaan, kun kaavailtu torpparivapautus oli kiristänyt talollisten ja torppareiden välejä. Vastustamalla paikkakunnan mahtimiehiä Isomäki oli noussut järjestäytyneen työväen sankariksi, mikä oli entisestään lisännyt Seppäsen ja Grönholmin vastenmielisyyttä häntä kohtaan.

Grönholm oli ollut vangitsemassa Isomäkeä ja yrittänyt vaikuttaa siihen, ettei tätä olisi vapautettu vankileiriltä. Seppäsen vastenmielisyyttä Isomäkeä kohtaan johtui maanjakoasian lisäksi siitä, ettei tämä ollut toiminut kansakoulunopettajalle ominaisella nöyryydellä ja kunnioittanut hänen auktoriteettiaan. Isomäki oli periksiantamattomilla vaatimuksillaan saanut oppilaiden vanhemmat ja työväen nousemaan häntä vastaan. Sen seurauksena koulun johtokunta oli joutunut nöyryytettynä perääntymään Isomäen erottamisvaatimuksesta. Työväestön painostus pakotti Seppäsen, joka oli perustanut koulun ja luovuttanut sille rakennuksen ja maa-alueen, eroamaan koulun johtokunnan puheenjohtajan paikalta.

Vainonsa jälkipuinnissa Isomäki nosti esille teloitussyrityksen mahdolliset toimeksiantajat ja myötäväikuttajat. Kun hän ymmärsi, ettei todisteiden puuttuessa saisi näitä vastuuseen, hän haastoi oikeuteen ainoastaan teloitussyrityksen toteuttajat Saaren Jallun ja Rummin Jussin. Oikeudenkäynneistä kertyneet sadat lehtisjutut keskittyivätkin heidän syyllisyytensä puimiseen jättäen vainon toimeksiantajat käsittelemättä. 1920-luvulla valkoisesta terroristista vaiettiin, eivätkä Isomäen vastustajat halunneet pitää tapausta esillä, varsinkin kun lehdistö kuvasi Isomäen vääryyttä kärsineenä marttyyrinä. Vainon taustalla olleille sopi asian pelkistyminen Saaren Jallun ja Rummin Jussin henkilökohtaiseksi hankkeeksi. Monet Jämsän porvarit todistivat Isomäen porvarillisesta asennoitumisesta, joten syytöksiin tämän punaisuudesta vainon motiivina oli vaikea uskoa. Siinä tilanteessa kolmiodraama tarjosi uskottavan selityksen.

Isomäen hyökkäys julkisuudessa Haarlaa vastaan vahvisti kolmiodraaman uskottavuutta vainon selityksenä. Isomäki perusteli Haarlan syyllisyyttä tämän puheiden avulla. *Suomen Sosialidemokraatti* lainasi Isomäen selostusta:

Tämän surullisen kuuluisan miehen tulo huhtikuussa Jämsänkosken suojeluskunnan haaraosaston päälliköksi ratkaisi kohtaloni. Samoihin aikoihin hän piti salaisia kuulusteluja ja urkintoja asiassani ja julkisesti lausui: ”Jos eivät muut [Isomäke]ä ampua, teen minä sen työn [...]” Ja taas kesäkuussa luulun kuolemani jälkeen tämä Saaren asetoveri kerskui: ”Nyt [Isomä]ki on tivaassa!”¹⁵

Lokakuussa 1919 antamallaan lausunnolla Isomäki pyrki korostamaan Haarlan murhanhimoisuutta. Hän myös halusi osoittaa tämän olleen tietoinen siitä, että Saaren Jallu ja Rummin Jussi olivat lähteneet teloittamaan häntä.

Vuoden 1920 alussa ilmestyneessä *Henkipattona*-kirjassa hän palasi Haarlan rooliin teloitussyrityksessä. Hän kuvaili, kuinka huhtikuussa 1918 kuuli Kokkolan vankileirillä Haarlan nimittämistä Jämsänkosken suojeluskunnan päälliköksi. ”Julksen murhani uhkaajan valtaanpääsy on ratkaissut kohtaloni”, hän kirjoitti.

¹⁴ Senaattori A. W. Ruusuvaaran lausunto 29.10.1918 valtiorikosoikeudelle, VRYO 27396, KA.

¹⁵ ”Kun ihmisiä teurastettiin”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.10.1919.

Haarla oli eittämättä Isomäen vastustaja. Hän oli sisällissodan aikana tietävästi puhunut uhkaavasti Isomäestä, mutta puheiden vaikuttimena näyttää olleen suuttumus siitä, miten Isomäki oli kohdellut hänen työnantajaansa ja isoäitinsä puolisoa rusthollari Seppästä. Isomäen erottamisasiassa Jämsänkosken suurimman tilan isäntää oli nöyryytetty, ja tämä oli varmasti jakanut sen herättämät tunnot autonkuljettajanaan ja tilanhoitajanaan toimineen Haarlan kanssa. Haarlaa oli lisäksi suuttanut Isomäen veljeily työväenyhdistyksen kanssa. Haarlan kärjekkäät puheet sisällissodan aikana saattoivat toimia Saaren Jallun ja Rummin Jussin innoittajana. Isomäellä oli kuitenkin Haarlaa vaikutusvaltaisempia vastustajia paikkakunnalla.

On monta syytä sille, miksei Isomäki oikaissut vainosta myöhemmin esiintyneitä väärinkäsityksiä vaan keskittyi Haarlan syyttämiseen. Hänelle oli käynyt selväksi, että hänen entinen morsiamensa seurusteli Haarlan kanssa. Häntä suututti, että tämä oli hävittänyt hänen Uusivirralle lähettämänsä kirjeet.¹⁶ Isomäen suuttumuksesta kertoo, että hän syytti Haarlaa kaikesta muusta paitsi itse teloituspaikalla olost. Hän väitti tämän olleen murhansa ”huutaja, uhkaaja ja suunnittelija”. Suuttumuksen tasosta kertoo myös, että hän nimitteli Haarlaa julkisesti vaimostaan ja perheestään erossa elävänä joutolaismiehenä.¹⁷ Isomäkeä suivaannutti myös se, että Haarla yritti todistaa hänen toimineen punaisille myötämielisesti.¹⁸

Tärkein syy väärin käsitysten oikaisematta jättämiselle oli kuitenkin se, että Isomäki yritti ohjata vainonsa käsittelyä julkisuudessa itselleen edulliseen suuntaan. Hän pyrki pitämään vainoonsa syllisten käsittelyn mahdollisimman epämääräisenä. Näin hän vältti väärännösjuttunsa nousemasta esille. Isomäki oli nimittäin vuonna 1916 jäänyt kiinni viranhoidotodistuksensa väärentämisestä, mitä koulun johtokunta oli käyttänyt perusteena yrittäessään päästä hänestä eroon. Väärännöksen nouseminen esille julkisuudessa uhkasi katkaista Isomäen matkan kansakoulunopettajiston johtotehtäviin. Haarlan leimautuminen murhayrityksen toimeksiantajaksi syrjäytti sen kuitenkin juttujen aiheena. Kolmiodraaman yhdistäminen Saaren Jallun ja Rummin Jussin tekoihin loi tarinaan jännitteen.

On totta, että Isomäki ja Haarla kumpikin tavoitteli Uusivirtaa, mutta se tapahtui eriaikaisesti. Isomäen vainoa kolmiodraama ei selitä. Vaino johtui Isomäen riitaantumisestaan paikkakunnan mahtimiesten kanssa viljelymaakysymyksestä. Pitäessään kiinni palkkaeduistaan, hän toimi näiden mielestä opettajalle sopimattomalla tavalla. Cygnaeuslaisen opettajaihanteen vastaisesti hän asettui vastustamaan ylempiään ja aiheutti epäsovua yhteisössä. Kun hän väärännösrikkeestään huolimatta onnistui työväenyhdistyksen avulla säilyttämään opettajan paikkansa, vastustajien viha häntä kohtaan kasvoi ja johti teloitussytykseen.

Kolmiodraamatarinan pysyvyys muistelukerronnassa

Muistitieto määritellään usein tiedoksi, joka ei perustu kirjallisiin lähteisiin, vaan tiedonantajan muistiin (Fingerroos & Peltonen, 2006, s. 8–9; Korhokangas, 2006, s. 124; Peltonen

¹⁶ Isomäen haastattelu, ”Kun ihmisiä teurastettiin”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.10.1919.

¹⁷ ”Kun ihmisiä teurastettiin”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.10.1919. Erottuaan aiemmasta puoliosastaan Haarla meni naimisiin Uusivirran kanssa toukokuussa 1920.

¹⁸ Haarla yritti Kokkolan raastuvanoikeudessa vakuuttaa oikeuden siitä, että Isomäki oli myötäillyt punaisia. Hän muun muassa kertoi tämän lukeneen *Izvestija*-lehteä. Kokkolan raastuvanoikeuden pöytäkirja 1.12.1919 § 270, KA, Vaasa.

1996, s. 40; Savolainen & Taavetti, 2022). Koska muisti on valikoivaa, muistitietoa on pidetty epäluotettavana lähteenä (esim. Peltonen, 1996; Tepora, 2020). Asenne muistitiedon käyttöön on kuitenkin muuttunut. Sen katsotaan nostavan esille historiantutkimuksessa aiemmin syrjään jääneiden, kuten työläisten näkökulmia. Muistitietoa on myös käytetty tutkittaessa ilmiöitä, joista ei ole saatavilla muita lähteitä. Sen avulla voidaan lisäksi korostaa tapahtuman tai ilmiön merkityksiä sen kokijoille. (Häkkinen, 2022, s. 332–333; Rossi, 2013, s. 52–54; Ukkonen, 2000.)

Kirjansa ensimmäisen version esipuheessa Rislakki (1995, s. 11) huomauttaa, että Jämsän vuoden 1918 tapahtumista oli kirjoitettu niukasti ja pintapuolisesti. Hän viittaa valkoisen puolen vaikenemiseen sisällissodan jälkeen ja myöhempien historiateosten mitäänsanomattomuuteen (Rislakki, 2007, s. 10–11). Punaisissa suvuissa vuoteen 1918 liittyvää muistitietoa oli kuitenkin säilynyt, mikä tarjosi hänelle lähtökohdan paikkakunnan tapahtumien tutkimiseen. Jämsässä oli kehittynyt elinvoimainen tiedosta, uskomuksista, huhuista ja legendoista koostunut perinne, jota hän hyödynsi uhrien ja heidän jälkeläistensä kokemusten selvittämisessä.

Muistitiedon luonteesta tiedetään, että tunteet vaikuttavat muistoihin ja kuulijayhteisön tulkinnat muistojen kertomiseen (Rossi, 2013, s. 61–62). Vuoteen 1918 liittyvässä muistitiedossa Isomäki erottautui muista opettajista. Ennen sisällissotaa hän oli vierailut työväentalolla lukemassa ääneen lehtiä työläisille ja ponnistellut köyhien lasten koulunkäynnin tukemiseksi. Muistitiedossa hänen tarinaansa liitetään usein maininnat siitä, kuinka hyvä opettaja hän oli.¹⁹ Hänen katsottiin ymmärtäneen työväkeä.

Vaikka vuoden 1918 tapahtumista on kerätty muistitietoa 1960-luvun puolivälistä lähtien Työväen muistitietoimikunnan, Kansan Arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston toimesta, kolmiodraama esiintyy lähinnä Rislakin tekemissä haastatteluissa. Tarinan alkujuuren ja haastattelujen nauhoittamisen väliin oli kertynyt aikaa seitsemän vuosikymmentä tai enemmän. Muistot eivät tuona aikana pysyneet muuttumattomina, joten tarina muuttui. Kertomuksen kannalta toisarvoiset yksityiskohdat karsiutuivat ja ydinviesti kiteytyi. Tarinaan rakentui tapahtumien ajallinen päällekkäisyys: ”Haarla ja Isomäki riiasivat Sylviä porukalla.”²⁰ Tarinasta jäi pois osia, kuten työväen voimannäyttö Isomäen erottamisen estämisessä. Erottamishankkeeseen liittyvät henkilöt ja heidän motiivinsa jäivät aikalaisille epäselväksi, minkä vuoksi asia aikojen saatossa unohtui.²¹ Jämsän opettajayhdistyksen jäsenet viittasivat vainon syninä olevan opettajien viljelymaakysymys ja Isomäen riidat koulun johtokunnan kanssa, mutta ne eivät juurtuneet muistelukerrontaan. Niissä ei ollut samaa kerronnallista jännitettä kuin kolmiodraamatarinassa.

Rislakille puhuneet haastateltavat olivat kuulleet kolmiodraamasta kotona tai omakseen tarinan myöhemmin suullisesta perimätiedosta. Isomäen vainon aikaan Wilkman oli ollut neli-, Häyrynen viisi- ja Heinonen kuusivuotias. Myös muut muistelijat olivat olleet

---

¹⁹ Esim. Vieno Aarnion haastattelu 10.11.1999, Jämsäläisten haastattelut; Hellin Wilkmanin haastattelu 12/2006, Da:3, Jukka Rislakin arkisto 5, Ka; Hugo Mäkinen, 573, TMT34:34 ja Lauri Lepola, 5305, TMS279:279, TMTK, TA. Kirjani esittelytilaisuudessa Jämsänkoskella joidenkin kuulijoiden oli vaikea hyväksyä sitä, miten kuvasin Isomäkeä pidettynä opettajana mutta myöhemmässä elämässään opportunistisena oman edun tavoittelijana.

²⁰ Olavi Heinosen haastattelu 10/1992, Da:3, Jukka Rislakin arkisto 5, Ka.

²¹ Erottamisasiassa Isomäen vastustajat näyttäytyivät kollektiivina, kansakoulun johtokuntana. Tilanteen hahmottamista vaikeutti lisäksi työväenyhdistyksen johtohahmon valuri Seppäsen toiminta. Johtokunnassa työväkeä edustanut Seppänen yritti miellyttää sekä Isomäen erottajia että puolustajia, joten hän kertoi aatovereilleen eri totuutta kuin johtokunnalle. Ks. Rantala, 2024.

lapsia. Lapsille vuoden 1918 tapahtumista puhuminen ei ollut tavatonta (ks. Jokipii & Liski, 2022, s. 281). Asia saattoi nousta puheeksi lähipiirin kanssa vuosia tapahtuneen jälkeen, kuten Hellin Wilkmanin kohdalla. Kun hän muisteli Isomäkeä, hän kertoi kieltäytyneensä keittämästä Haarlalle kahvia tämän tultua heille kylään ja käskeneensä tämän mennä kotiinsa.²² On ilmeistä, että vastenmielisyys Haarlaa kohtaan oli välittynyt hänelle aikuisten puheista. Kahvitarina, jonka toteutumisen aikaan Wilkman ei enää ollut nelivuotias, perustui omakohtaisesti koettuun. Kolmiodraamasta kertominen oli hänellä kuitenkin kuullun muistiinpalauttamista.

Muistitietoa pidetään luotettavana silloin, kun muistelijä kertoo omakohtaisista kokemuksista, mutta josta eri kertojilta on yhtäpitäviä muistitietoja (Korkiakangas, 1996, s. 15; Peltonen, 1996, s. 40). Tässä suhteessa kolmiodraaman muisteluja ei voi pitää luotettavina. Vaikka Rislakilla oli käytössään useita yhtäpitäviä muistitietoja, muistelijat eivät kolmiodraamasta puhuessaan kertoneet omakohtaisesti kokemastaan.

Muistitiedon käytölle on tyypillistä, ettei sen avulla yritetä selvittää vuosilukujen kaltaisia faktoja. Muistitietotutkimukselle epätyypillisesti olen kuitenkin selvittänyt kolmiodraamatarinan totuudellisuutta (ks. Fingerroos & Haanpää, 2006, s. 32–33; Peltonen, 2000). Olen tarkastellut, mitä asioita muistelijat ovat sisällyttäneen tarinaan ja mitä jättäneet pois. Tarinan yksittäisten osien paikkansapitävyyttä oleellisempaa on silti kiinnittää huomio siihen, miksi tarinaa edelleen kerrotaan. Muistitieto avaakin muistelijoiden vaikuttimia.

Kolmiodraamatarinan yhteydessä voisi olla sopivampaa puhua muistitiedon rinnalla tai sen sijasta historiallisesta tarinasta, koska sen avulla Jämsän vuoden 1918 tapahtumia voitiin käsitellä symbolisella tasolla. Haarla edusti tarinassa vääryyksiin turvautunutta valkoista valtaa. Suojeluskuntapäällikön pahuutta korostettiin leimaamalla tämä Isomäen murharyityksen toimeksiantajaksi ja kirjeiden halpamaiseksi pimittäjäksi. Aikana, jolloin virallinen julkisuus vaikenä valkoisesta terrorista, Isomäen tapaus oli poikkeus. ”Näin te teitte eräälle, joka oli teidän omianne; mitä te olettekaan tehneet varsinaisille työläisille!” muistutettiin Isomäen tarinan avulla niitä, jotka väittivät, ettei valkoista terroria koskaan ollut (*Kansan Lehti* 5.11.1920). Kertomalla kolmiodraamasta voitiin kertoa valkoisten epäoikeudenmukaisuuksista.

Isomäen tarina tallentui hävinneen puolen historialliseen muistiin kolmiodraamana. Tarinasta tuli osa yhteisöllistä perinnettä. Siihen ei sopinut kiista opettajien viljelymaasta eikä edes Isomäen nouseminen vastustamaan paikkakunnan yksinvaltiaita – vainon todelliset syyt.

Painamattomat arkistolähteet

Jämsänkosken kunnanarkisto (Jkka)

Jämsänkosken kansakoulun arkisto

Johtokunnan pöytäkirjat 1919

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kouluhallituksen kansanopetusosaston arkisto (Kha)

Pöytäkirjat 1919

Valtiorikosoikeudet ja valtiorikosylioikeus (VRYO)

Aktit

²² Hellin Wilkmanin haastattelu 12/2006, Da:3 Jämsä 1918 aineistot, Jukka Rislakin arkisto 5, Kansan Arkisto.

Katsaus

Kansallisarkisto (KA), Vaasa
Kokkolan raastuvanoikeus
Pöytäkirjat 1919

Yksityisillä henkilöillä hallussa oleva aineisto

Olli Penttisen kotiarkisto
Kaarlo ja Adolfina Isomäen kirjeenvaihto

Muistitieto

Jämsä 1918 aineistot, Da:3, *1918 haastattelut Jämsän seudulla*, 1986, 1991–1997, 2000, 2006; Saapuneet kirjeet 1992–2018, Jukka Rislakin arkisto 5, Kansan Arkisto (Ka).
Jämsäläisten haastattelut, Vieno Aarnio 10.11.1999, Meeri Kytöja 8.2.2001, Pentti Nurminen 8.2.2001, Hugo Peutere 26.1.2001. Kirjoittajan hallussa.
Työväen muistitietotoimikunnan aineistot, Hugo Mäkinen, 573, TMT34:34 ja Lauri Lepola, 5305, TMS279:279, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, Työväen Arkisto (TA).

Sanomalehdet

Kansan Lehti 1920
Opettajain Lehti 1919
Suomen Sosialidemokraatti 1919

Sosiaalinen media

Paakkanen, A. (2024). *Mustasukkaisuus ei sittenkään selitä Isomäen vainoa Jämsän kauhun aikana 1918*. Facebook-päivitys 13.3.2024.

Kirjallisuus

Fingerroos, O., & Haanpää, R. (2006). Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa O. Fingerroos, R. Haanpää, A. Heimo & U-M. Peltonen (toim.), (2006). *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* (s. 25–48). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fingerroos, O., & Peltonen, U-M. (2006). Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa O. Fingerroos, R. Haanpää, A. Heimo & U-M. Peltonen (toim.), (2006). *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* (s. 7–24). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Häkkinen, A. (2022). Paikka, muisti ja elämä. Muistitiedon käyttö historiantutkimuksessa. Teoksessa U. Savolainen & R. Taavetti (toim.), *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutokset* (s. 327–354). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Isomäki, K. (1920). *Henkipattona. Kärsittyä elämää vapaussotamme päiviltä*. Edistysseurojen kustannus.

Jokipii, I., & Liski, V. (2022). Vuoden 1918 ylisukupolvinen muistaminen. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.), *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutokset* (s. 270–285). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Korkiakangas, P. (1996). *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikin muistelussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, P. (2006). Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa O. Fingerroos, R. Haanpää, A. Heimo & U-M. Peltonen (toim.), (2006). *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* (s. 120–144). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, U-M. (1996). *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, U-M. (2000). Kuolema sisällissodassa 1918. Muistamisen ja unohtamisen kysymyksiä. *Elore*, 7(2). <https://doi.org/10.30666/elore.78292>
- Rantala, J. (2024). *Vainon jäljet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. <http://hdl.handle.net/10138/570337>
- Rislakki, J. (1995). *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksoissa*. Vastapaino.
- Rislakki, J. (2007). *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta Jämsässä 1918*. Ajatus Kirjat.
- Rossi, L. (2013). Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa A. Nivala & R. Mähkä (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä* (s. 49–81). Turun yliopisto.
- Savolainen, U., & Taavetti, R. (2022). Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Teoksessa U. Savolainen & R. Taavetti (toim.), *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos* (s. 10–43). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1478>
- Tepora, T. (2020). Historian myytit ja kiusallinen totuus. *Lääkietieteellinen Aikakauskirja Duodecim*, 136(24), 2790–2794.
- Toivonen, R. (2000). *Papit kansalaissodassa*. Omakustanne.
- Ukkonen, T. (2000). Muistitieto tutkimuksen kohteena ja aineistona. *Elore*, 7(2). <https://doi.org/10.30666/elore.78288>

FT Jukka Rantala työskentelee Helsingin yliopiston kasvatustieteellisessä tiedekunnassa historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professorina.